

PRATARMĖ (2016)

Išėję iš kavinės su Dovydu stypsojome vienoje iš Žvėryno gatvių. Buvo 2014 metų vasaris, vidurnaktis, spaudė šaltis, bet namo eiti nenorėjome. Ką tik keturias ar penkias valandas kalbėjome apie Ukrainą, iš kurios Dovydas buvo neseniai grįžęs. Tiesa, pokalbiu to nelabai pavadinsi – jis kalbėjo, aš klausiausi.

Mums stovint lauke, pasakiau Dovydui, kad jis tapo priklausomas nuo išvykų į Ukrainą, kad nebegali apie nieką kita galvoti, kad ėmė gyventi kitoje tikrovėje. Jis purtė galvą ir viską neigė. Nujaučiau, kad meluoja.

Išsikvietėme taksi ir nusitrenkėme į senamiestį. Dovydas toliau kalbėjo apie Ukrainą.

Kai jis pirmą kartą vyko į tą šalį, – tuomet Kijeve¹ ir kai kuriuose kituose miestuose vyko Euromaidanas, – man atrodė, kad patirs ir pamatys tai, ką buvau patyręs ir matęs aš prieš dešimt metų, kai dirbdamas žurnalistu važiauvau stebėti Oranžinės revoliucijos: pigius pietus greitojo maisto restorane „Trys žąsys“, per šventes ant parduotuvių palangių alkoholio butelius pasistačiusius ukrainiečius ir užburiančią neišmatuojamos vilties jėgą, kuri valdo mases ir prieš kurią neįmanoma atsilaikyti.

Tačiau skaitydamas Dovydo tekstus netrukus supratau, kad Euromaidanas nėra istorijos kartojimasis: šį kartą ukrainiečiai stato

¹ 2015–2016 metais, kai buvo rašoma ši knyga, Ukrainos miestų pavadinimai buvo vartojami senąja tradicine forma, atėjusia iš rusėnų kalbos. Dabar – Kyjivas. (Aut. past.)

palapines pastūmėti ne vilties, bet milžiniško nusivylimo, ir jie greičiausiai eis toliau nei anąsyk, o Janukovyčiaus valdžia nusivylimo bijo labiau nei vilties.

Vieną rytą perskaičiau Dovydo pasakojimą apie tai, kaip jis atsidūrė prie Kreščiatiko ir Hruševskio gatvių sankryžos stovinčių Ukrainos namų, kai tie buvo šturmuojami. Pastate tūnantys „Ber-kuto“ pareigūnai gindamiesi paleido čiurkšlę iš vandens patrankos. Buvo šalta naktis, o Dovydo drabužiai ir batai permirko kiaurai. Nei švilpiančios kulkos, nei svaidomi Molotovo kokteiliai ar garsinės granatos man nepasirodė tokios pavojingos, kaip ta ledinio vandens čiurkšlė. Atrodė, kad po viso to Dovydas nebenorės kojos kelti į Ukrainą. Tačiau vėliau ėmiau galvoti, kad kaip tik tą naktį jis paniro į kitą, ukrainietišką, tikrovę ir nebepajėgė iš jos grįžti netgi parvykęs į Lietuvą.

Negali numatyti, kaip vėliau bus vertinami dabarties reiškiniai. Dar prieš porą metų teiginys, kad Donaldas Trumpas taps JAV prezidentu, būtų nuskambėjęs kaip anekdotas. Todėl gerokai per anksti mėginti bent kiek tiksliau įvertinti įvykius, kurie prasidėjo prieš keletą metų ir tęsiasi iki šių dienų, nors ir įgavę kitas formas ir veikiau-siai – kitą prasmę. Bet gali būti, kad tai, kas vyko maždaug už 700 kilometrų nuo Lietuvos, ne tik Dovydą, bet ir visą mūsų visuomenę nubloškė į kitą tikrovę, iš kurios niekada negrįšime.

2014 metais jau buvo užaugusi ir subrendusi pirma Lietuvos visuomenės karta, niekada nesusidūrusi su karu kaip realybe, kaip artėjančiu pavojumi. Visos ankstesnės kartos turi ką prisiminti – Saussio 13-ąją, Afganistano karą, „Prahos pavasarį“, Vengrijos sukilimą, pagaliau, Antrąjį pasaulinį karą. O štai ši karta, netrukus peržengsianti trisdešimtmetį, karą priskiria epochoms, aprašytoms istorijos vadovėliuose. Paklauskite jų – jiems ir Balkanų karas yra vien žodžiai, ne gyva atmintis. Šia prasme tai pati laimingiausia Lietuvos visuomenės dalis. Tačiau 2014 metais galėjo įvykti lūžis: karo nuojauta iš istorijos vadovėlių persikėlė į feisbuką ir tviterį. Sprendimas

gražinti šauktinių kariuomenę sukėlė tokį pasipriešinimą dėl to, jog dalis žmonių tiesiog nenorėjo pripažinti fakto, jog karas apskritai įmanomas čia ir dabar. Po 24 metų pertraukos vyresnės kartos atstovams vėl teko prisiminti, o jaunajai kartai pirmą sykį suvokti, kad Lietuvos valstybės egzistavimas nėra savaime suprantamas – kad ji gyvuotų, reikalingos nuolatinės pastangos, bet ir tai negali užtikrinti, jog karo nebus ir mes ir toliau galėsime gyventi laisvi. Laisvės troškimas nuolatinio pavojaus akivaizdoje yra modernios Lietuvos istorijos konstanta, ir tą suvokimą į mūsų gyvenimą gražino 2014 metų Ukraina.

Dovydas priklauso minėtai laimingiausiai Lietuvos žmonių kartai. Jo knygoje atsiskleidžianti naivybės istorija – jaunas žurnalistas išvyksta į politinių neramumų apimtą Ukrainą kaip į didelį nuotykią – nėra atsitiktinė, nes tai nėra tik dar viena istorija apie žlugusias karo iliuzijas: tai simboliškas pasakojimas apie lūžį, kai tai, kas atrodė neįmanoma, vėl tapo įmanoma ir asmeniškai išgyvenama. Ir visa tai taip arti mūsų, kad net tapo mūsų gyvenimo dalimi. O kartu – perspėjimu, jog gali tapti ir mūsų tikrove.

Asmeninis išgyvenimas – neabejotinai pagrindinė šios knygos gija ir jos stiprybė: Dovydas labai prisidėjo prie to, kad mes galime konkrečių žmonių akimis pamatyti dabarties Ukrainą. Tenesupyksta kiti žurnalistai, bet į Lietuvos žurnalistiką jis gražino asmeninės, visiškai subjektyvios patirties reikšmę. Asmeninis išgyvenimas svarbus ne todėl, kad yra literatūriškai paveikus, o kad tai vienintelis autentiškas būdas kalbėti apie karą, ypač kai nuolat linkstama vaizduoti jį kaip abstrakčių jėgų kovą ir statistinių vienetų žūtį.

Dar gerokai prieš prasidedant Euromaidanui Ukraina buvo tapusi informacinio karo lauku. Su pirmomis žūtimis Kijeve ir ypač per Krymo okupaciją, tai yra kai pralaimėjusi pusė tapo aiški, o Rusijos vaidmuo – daugiau nei akivaizdus, propaganda virto svarbiausiu puolanchiosios pusės ideologiniu įrankiu. Šio puolimo akivaizdoje kaip niekad išryškėjo, kad Lietuvos žurnalistai nėra pasirengę dirbti

2022-ųjų vasario 24-oji, ketvirtadienio rytas. Pabundu labai anksti. Beveik nemiegojau. Į sapnus lyg artimojo mirties laukimas smelkėsi pavojaus nuojauta. Nė nepakilęs iš lovos imu telefoną ir tikrinu naujienas. Matau antraštes, bet suvokimas lyg sprogimo aidas tvoja pavėluotai: Rusija užpuolė Ukrainą. Karas prasidėjo.

Žinojome, kad tai artinasi. Dar prieš metus geležinkelio bėgiais ir internetiniuose filmukuose ėmė dundėti vagonai su rusiška karine technika: sunkvežimiais, šarvuočiais, tankais, artilerija. Iš palydovinių nuotraukų buvo matyti, kad visa tai rikiuojama Pogonovo poligone, esančiame už kelių šimtų kilometrų nuo Ukrainos. Buvo 2021-ųjų kovo pabaiga. Rusijos armija skelbė, esą vyksta patikrinimas, neva sutelkta vos keli tūkstančiai kareivių, bet pasaulis žinojo, kad skaičiai gerokai didesni. Rusų buvo daugiau nei šimtas tūkstančių. Tuo laiku mažai kas nujautė, jog pasaulis atsidūrė ant didelio karo slenksčio.

Rusijos elgesys atrodė kaip politinis spaudimas Europai, kuri tuo laiku paskelbė naujas sankcijas Rusijai dėl Aleksejaus Navalno įkalinimo. Vakaruose vis dar buvo tikima Vladimiro Putino ir jo bendrų pragmatiškuumu, todėl įtampa malšinta europietiškais pasisakymais ir užkulisinėmis derybomis. Ir galėjai pamanyt, kad tai suveikė: Rusija pranešė atitraukianti kariuomenę. JAV Gynybos departamentas skelbė, kad rusai pučia miglą, kad iš tikrųjų atitraukė viso labo nedidelę dalį pajėgų ir prie Ukrainos sienos vis dar laiko apie aštuo-

niasdešimt tūkstančių karių, tačiau tai tebuvo vienas iš daugybės nerimastingų pranešimų. Tie metai buvo sudėtingi Lietuvai, Europai, Vakarams ir visam pasauliui.

Koronavirusas nelyginant kontrastinis tirpalas išryškino visuomenėse susikaupusį pyktį ir susiskaldymą. Amerikoje apie pilietinį karą jau buvo kalbama ne kaip apie ateities apokalipsę, o kaip apie šiandienos grėsmę. Prezidento rinkimus pralaimėjusio Donaldo Trumpo gerbėjai šturmavo Kapitolijaus rūmus, todėl atrodė, kad naujasis prezidentas Joe Bidenas įrėmęs žvilgsnį į savo šalį. Tas pats Vokietijoje, Prancūzijoje, kur laukta svarbių rinkimų ir baiminasi Rusijos specialiųjų tarnybų kišimosi. O Lietuvoje tuo laiku susiformavo marginalus Šeimų maršo judėjimas, pasisakantis prieš konservatorių vyriausybės įvestą karantiną, pandeminius suvaržymus, taip pat prieš homoseksualų teises. Maršistai surengė kelis protestus, netgi sugebėjo sukelti smurtines riaušes prie Seimo. Pasakui viešojoje erdvėje ėmė siautėti Aliaksandras Lukašenka, pirma neteisėtai nutupdęs „Ryanair“ lėktuvą ir pagrobęs opozicionierių Romaną Protasevičių, o vėliau prie Lietuvos sienų sukūręs migracijos krizę. Per KGB kontroliuojamas kelionių agentūras baltarusiai atsigabeno tūkstančius sirų bei irakiečių ir naktimis varydavo per miškus į Lietuvą. Tuo laiku atrodė, kad lietuviškame horizonte pučiasi kažkas neapčiuopiamai baisaus, kažkas neišvengiamo, negrįžtamai pražūtingo.

2021-ųjų rudenį Rusijos geležinkeliais ėmė riedėti kariniai vagonai. Negera nuojauta sustiprėjo, kai amerikiečių palydovinėse nuotraukose buvo užfiksuotos netoli Ukrainos augančios karinės stovyklos, o gruodį JAV žvalgyba pranešė turinti informacijos, kad Rusija planuoja plataus masto Ukrainos puolimą. Tai buvo pirmas rimtas įspėjimas apie karą, bet tuo mažai kas tikėjo. Profesionalūs kariškiai ar tarptautinės politikos ekspertai įtarė, jog Putinas tiesiog žaidžia viščiukų žaidimą, bet į saviziūšką avantiūras leistis

neketina. Rusija neatrodė pasirengusi rimtam puolimui Donbase, jau nekalbant apie mėginimus užkariaut Ukrainą.

2022-ųjų sausį rusų karinės kolonos pastebėtos Baltarusijoje. Pranešta, kad atvažiavo apie trisdešimt tūkstančių rusų kareivių – daugiau nei per tradicines pratybas „Zapad“, kai slavų diktatoriai bando pademonstruoti raumenis. Migloti ir nelogiški Rusijos pareigūnų paaiškinimai, esą vyks neskelbtos pratybos, taip pat pranešimai, kad rusų pajėgos keliauja į baltarusių poligonus šalia Lietuvos, sukėlė abejonių: gal Putinas tikrai išsikraustė iš proto, gal jam neberūpi nei Rusijos, nei pasaulio likimas?

2022-ųjų sausio 13-ąją Vilniuje maršistai apsupo Nepriklausomybės aikštę, kur vyko valstybinis Laisvės gynėjų dienos minėjimas, ir pabandė švilpdami sugadinti renginį. Švilpė ne tik politikams, bet ir kalbėjusiems disidentams. Išpuolis sukrėtė: marginalų minia, kurioje buvo ir už šnipinėjimą Rusijai nuteistas Algirdas Paleckis, įžūliai bandė apdergti Lietuvos valstybingumo simbolį. Maršistai jautėsi nebaudžiami ir nesustabdomi, kaip ir Kapitolijų šturmavę chuliganai. Atrodė, mūsų valstybėje bręsta neramumai.

JAV žvalgyba pranešė, kad Rusijos puolimas Ukrainoje prasidės 2022-ųjų vasario 16-ąją. Mažai kas tuo patikėjo, tačiau šventė buvo kaip niekada jaudinanti ir gyva. Baimintasi dar vieno maršistų išpuolio, todėl prie Signatarų namų balkono, kur tradiciškai pasisako Vytautas Landsbergis, susirinko tūkstantinė minia. Žmonės jautėsi tarsi savo kūnais dengią Lietuvos valstybingumą, saugodami jį nuo aplink besitvenkiančios tamsos. Šventųjų Jonų bažnyčios kiemelyje Andrius Tapinas scenoje pasirodė apsigobęs Ukrainos vėliava su frontininkų parašais, kurią prieš šešerius metus aš parsivežiau iš Marjinkos. Niekam nekilo klausimų, kodėl Andrius su Ukrainos vėliava, – karas jau buvo pagrindinė tema ne tik eteriuose, bet ir susėdus prie stalo.

Karo neišvengiamumą liudijančių ženklų buvo neaprėpiama daugybė: Rusijoje įvestas masinių kapaviečių standartas, prie sienos su

Ukraina atgabenta kraujo atsargų, Donbase pasirodė rusiškų propagandinių televizijų karo korespondentai, iš Hamburgo jūrų uosto skubiai išplukdyta Putino jachta, iš Kaliningrado uosto į Juodąją jūrą išplaukė šeši rusų karo laivai. Amerikiečių ir britų pareigūnai detalė po detalės piešė būsimo rusų puolimo planą. Buvo teigiama, kad rusai baigė pasiruošimo darbus, kad puolimas netrukus prasidės. Tačiau atrodė, kad ekspertus labiau nei žvalgybinės informacijos turinys domina formatas: bene pirmą kartą žvalgyba išdavė paslaptis tiesioginiame eteriye. Ir vis tiek mažai kas tikėjo, jog karas prasidės.

Vasario 17-ąją, ketvirtadienio rytą, Donbase sugriaudėjo rusų artilerija. Prasidėjo apšaudymas, galingiausias per pastaruosius metus. Tą rytą 15min žurnalistė Ana Daukševič su ukrainiečiais važiavo į Stanycia Luhanską, į miestelį, kuriame aš kadaise lankiausi pas batalioną „Tornado“. Staiga viršum jų automobilio prašvilpė artilerijos sviedinys. Pataikė į Vrubovkos mokyklą, laimė, per sprogimą vaikai nenukentėjo. Netrukus JAV prezidentas Bidenas pareiškė: Putinas apsisprendė pulti Ukrainą.

Po kelių dienų, vasario 21-ąją, Putinas sušaukė neeilinį Rusijos saugumo tarybos posėdį. Jame nuspręsta nepriklausomomis respublikomis pripažinti separatistų kontroliuojamus Ukrainos miestus Luhanską ir Donecką. Rusijos propagandinės televizijos tą vakarą parodė, kaip Putinas išsityčioja iš Užsienio žvalgybos tarnybos viršininko Sergejaus Naryškino, nesugebėjusio paaiškinti, kam pritaria pakviestas į tribūną: separatistinių respublikų prijungimui prie Rusijos ar jų nepriklausomybės pripažinimui.

Taip rusai peržengė paskutinę raudoną liniją. Toliau buvo tik karas. Bet net ir tada, iki karo likus vos kelioms paroms, mažai kas tikėjo, kad Rusija puls Ukrainą plačiu frontu. „Laisvės TV“ specialioje laidoje dalyvavęs Jonas Ohmanas, sėdintis Donbase, karių barake, pasakė: ukrainiečiai pasiruošę viskam, bet rusų puolimu netiki. Jie iš tiesų netikėjo. Feisbuke mačiau savo pažįstamo kariškio Saka-

lo įrašus, kuriuose buvo šaipomasi iš karo bijančių ukrainiečių: jei panikuoja – bėk į Europą. Net Ukrainos nacionalinio saugumo ir gynybos tarybos sekretorius Oleksijus Danylovas britų žurnalistams pasakė, esą karo isteriją kursto vakariečiai, siekiantys paveikti savo rinkėjus. Tuo laiku Lietuvos premjerė Ingrida Šimonytė ir krašto apsaugos ministras Arvydas Anušauskas nuvyko į Kijevą ir, be kita ko, pabandė įtikinti ukrainiečius, kad puolimas neišvengiamas ir reikia kuo skubiau skelbti mobilizaciją. Ukrainiečiai kartojo, kad rusai kariauti nepasiruošę, bet mobilizaciją galiausiai paskelbė.

Lemtingas JAV žvalgybos pranešimas pasirodė vos prasidėjus paskutinei taikos savaitei. Buvo skelbiama, kad Rusijos generolai gavo įsakymą būti visiškai pasirengę. Karas prasidės naktį iš vasario 23-iosios į 24-ąją. Panašių įspėjimų būta ir anksčiau, bet tąnakt į lovą atsigulčiau neramiai širdimi. Tarytum prigulčiau trumpam. Tarytum kitame kambaryje gulėtų mirštantis ligonis, artimas žmogus.

Jau po devintos, bet iš lovos nekylu. Kasdienė rutina ūmai ima atrodyti netikra, kaip ir vakarykštis gyvenimas. Skaitau naujienas ir bandau suprast, ar karas tikrai prasidėjo. O gal tai tiesiog provokacija? Gal rusai bando išsimušti naudos? Gal pašaudys ir atsitrauks? Įprastai rusai karą pradeda visa sprogstamąja jėga, bet dabar to nematyti. Gal tik imituoja karą? Kas vyksta? Negi tai iš tiesų karas? O gal tik specialioji operacija, kaip sakė Putinas?

Viršum apšaudomo Kyjivo kyla dūmai. Naujienų kol kas nėra. Gulėdamas lovoje atsidarau telefoninius užrašus ir pradėdu užsirašinėti savo jausmus.

*

Karas užliejo kasdienybę. Brendame per savaitės įvykius nelyginant pro potvynio paskandintus namus: sienos pažįstamos, bet šalta ir nesaugu. Su nerimu skaitydami naujienas bandome suvokti, kiek raudonų linijų vis dar mus saugo.

Nėra nė dienos, kad negalvočiau apie kelionę į Ukrainą. Kartais galvoju, kad važiuoti privalau, tai mano pareiga. Bet po akimirkos ta mintis atrodo narciziška: ar tikrai privalau? Ir kodėl tai – mano pareiga? Dabar visiškai nesvarbu, kaip jaučiasi individas, dabar visi privalome nusiasmeninti ir daryti tai, ką reikia, o ne ką norisi. Po minutės imu galvoti, kad save atkalbinėju iš baimės. Galbūt bijau keliauti į valstybę, kur veikia šimtai tūkstančių ginkluotų žmonių, kur miestuose medžiojami diversantai, kur guldo ant šaligatvių įtartinus, net ir užsienio žurnalistus.

Pirmadienio rytą, vasario 28-ąją, susirašinėju su LRT žurnalistu Benu Gerdžiūnu, karą pasitikusiu Kyjive, o dabar persikėlusiu dirbti į Žytomyrą. Klausiu, kokia padėtis. Benas atsiunčia garsinę žinutę: „Ką tik patekom į tokią situaciją, kad einant gatvėj mus paguldė ant žemės ginklus atstatę kariai. Rodyk nuotraukas, rodyk akreditacijas. Visi labai įsitempę. Jau vien būti čia yra sudėtinga, o dirbti – dar sudėtingiau.“ Panašiai praneša ir užsienio žurnalistai: miestuose fotografuoti sudėtinga, atiminėjamos kortelės, trinamos nuotraukos, žmonės nervingi, įsitempę, tave sulaikyti gali vien dėl neatsargaus žvilgsnio.

Po pirmadieninio „Laisvės TV“²⁷ susirinkimo su direktore Gabija Milašiūte ir Andriumi Tapinu susėdame pasikalbėti. Klausiu, ką jie galvoja apie kelionę į karo zoną. Gabija sako, kad sprendimą turiu priimti pats. Tą patį sako ir žmona: spęsk pats. Nusprendžiu nevažiuoti. Negaliu rizikuoti, turiu du sūnus. O ir kokia prasmė? Prieš aštuonerius metus, kai su kolegomis važiuodavome į Donbasą, pasakojančių apie karą lietuvių buvo nedaug. O dabar filmuoja net ir paramą gabenantys *volontiorai*. Tai kam rizikuot? Kartais atrodo, kad apie kelionę galvoju vien dėl socialinių tinklų medalio.

²⁷ 2020 m. spalį kartu su Birute Davidonyte palikome 15min tyrimų skyrių dėl konflikto su generaliniu direktoriumi Ramūnu Šaučikovu ir prisidėjome prie „Laisvės TV“ komandos.